

Wykorzystanie literackich inspiracji z prozy Olgi Tokarczuk w edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej – propozycje rozwiązań praktycznych

MARCIN CZIOMER*

Krakowska Akademia im Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Tekst oparto na książkach Olgi Tokarczuk jako inspiracji w edukacji plastycznej. Inspiracja ta dotyczy głównie edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej, lecz także odnosi się do studentów tego kierunku. W pierwszej części opisano przenikanie się literatury i sztuk pięknych od czasów prehistorycznych do współczesności. Podano tam przykłady ilustracji książkowych, które na trwałe zapisały się w świadomości czytelników. Znajduje się tam również odniesienie do koncepcji zrównoważonego rozwoju w kontekście prozy Olgi Tokarczuk. Harmonijna koegzystencja człowieka i natury zdaje się być jednym z najważniejszych zadań nowoczesnej edukacji. W dalszej części ukazano miejsce plastyki w edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej. W kontekście prozy Olgi Tokarczuk wyodrębniono motywy mogące być inspiracją do zajęć edukacyjnych. Są to motywy piękna natury, wędrowca, miłości do zwierząt i czytania książek. Podano także przykłady zajęć, które mogłyby być przeprowadzone w oparciu o te motywy. Warto wyróżnić zajęcia przeprowadzone w przedszkolu przy Uniwersytecie w Debreczynie, na kampusie Hajdúböszörmény z wykorzystaniem kolorowej wełny i filcu. W końcowej części przedstawiono znaczenie czytania książek dzieciom od najmłodszych lat, które wpływa na ich rozwój i przyszłe fascynacje literackie. W procesie tym może być obecna także edukacja plastyczna powiązana z tekstem literackim. Odwołano się także, między innymi do autobiograficznego opisu w *Czułym narratorze* Olgi Tokarczuk.

SŁOWA KLUCZE: Czuły narrator, edukacja plastyczna, edukacja wczesnoszkolna, edukacja przedszkolna, książka, inspiracja

Art. And literature inspirations based on the prose of Olga Tokarczuk for elementary education.

The text is based on the books of Olga Tokarczuk as an inspiration in art education. The inspiration is related to kindergarten and early education, but also to the students of that Faculty. The First part of the text is about relations between literature and fine arts from the prehistoric period to the present period. I give examples of book illustrations that permanently engrave the readers' consciousness. Next, I depicted the place of fine arts in kindergarten and early education. In the context of Olga Tokarczuk's prose, I extracted some motifs which could be implemented in educational classes. There are motifs: the wanderer, love for the animals, and reading books. Examples of lessons which could be conducted based on the motifs are also given. I would like to mention here the classes conducted at Debrecen University, Hajdúböszörmény Pedagogy campus. During the classes, teachers used colored wool and felt. In the final part of the text, I describe how important book reading is for small children. The process of reading could be connected with an art activity. This part is related to some episodes from the autobiography of Olga Tokarczuk from her novel.

KEYWORDS: Affectionate narrator, art, early education, kindergarten, book, inspiration

Wstęp

Literatura piękna może stanowić doskonałą inspirację artystyczną w edukacji plastycznej. W tym kontekście warto nawiązać do koncepcji zrównoważonego rozwoju. W prozie Olgi Tokarczuk istotne miejsce zajmuje koegzystencja człowieka i natury, relacje pomiędzy nim a zwierzętami, opisy przyrody. W dziele *Czuły narrator*, jak i innych utworach polskiej noblistki jest wiele przestrzeni mogącej stanowić materiał do pracy z dziećmi. W edukacji plastycznej na poziomie elementarnym przekaz literacki w połączeniu z pracą plastyczną może wspierać koncepcję zrównoważonego rozwoju.

Uwrażliwianie dzieci na zagadnienia związane z szacunkiem do zwierząt, ochroną przyrody oraz harmonijną koegzystencją człowieka i natury stanowi jedno z najistotniejszych zadań współczesnej edukacji. Zgodnie z założeniami edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju od

najmłodszych lat należy wpajać dziecku wartości, które pozwolą im zakorzenieć w świadomość odpowiedzialności człowieka za otaczającą go naturę oraz szacunek do fauny i flory (Borys, 2006). Na etapie edukacji elementarnej zajęcia plastyczne mają istotne miejsce w procesie dydaktycznym. Dziecko postrzega świat i komunikuje swoje przeżycia poprzez wytwory plastyczne. Pismo i wyrażanie myśli za pomocą zdań pojawia się znacznie później, na wyższych etapach edukacji (Reed, 1973).

W nawiązaniu do przewodniego motywu *Czułego narratora* (Tokarczuk, 2020), zaczerpniętego z prozy Olgi Tokarczuk, warto odnieść się do możliwości wykorzystania treści zawartych w tym tekście, jak i innych utworach tej pisarki w edukacji plastycznej. Uważa się że proza polskiej noblistki może być świetnym punktem wyjścia do przeprowadzenia zajęć z zakresu edukacji plastycznej na każdym poziomie edukacyjnym. Bogata w plastyczne opisy, głęboka i refleksyjna literatura daje duże możliwości przełożenia jej na język plastyczny. Zajęcia takie z pewnością dałyby ciekawe rezultaty poczynając od przedszkola i edukacji wczesnoszkolnej, w klasach od czwartej do siódmej szkoły podstawowej, w klasach pierwszych liceów i techników, nie wspominając o liceach plastycznych, a skończywszy na studentach wybranych kierunków studiów. Nie ma przeciwwskazań, aby także przeprowadzić zajęcia plastyczne inspirowane prozą Olgi Tokarczuk na uniwersytetach trzeciego wieku. Tekst ten skupia się na możliwościach przeprowadzenia takich zajęć na etapie przedszkolnym i wczesnoszkolnym. Poparciem powyższej tezy są różne przykłady takich zajęć opisane w tekście.

Pojęcie czułość już samo w sobie wydaje się być adekwatne do szerokiego zastosowania w edukacji. W naszym dyskursie publicznym, a także szerzej w czasach, w których żyjemy jest ono ideą rzadką, jakby wstydliwą i wypieraną przez inne pojęcia, takie jak: motywacja, efektywność, sukces. Zagadnienie zatracenia podstawowych wartości, jak: przyjaźń, empatia, życzliwość czy bezinteresowność w dzisiejszym świecie można odnaleźć

w prozie Olgi Tokarczuk. W szczególności problematyka ta jest obecna w *Czułym narratorze*. Żyjemy w świecie pośpiechu, w którym wielu ludzi nie liczy się z innymi osobami, przedkładając swój interes i korzyść. Jest to epoka licznych zagrożeń, strachu przed wojną, która zawsze jest obecna w jakiejś części naszego globu, a ostatnio tuż za polską granicą. Nie sposób pominąć także pandemii Covid-19, która zmieniła świat znany nam wcześniej. Mając na myśli inne zagrożenia i problemy naszych czasów zawarte w *Czułym narratorze*, można by do nich zaliczyć: przepaść mentalną pomiędzy pokoleniami, poczucie samotności i wyobcowania we współczesnym świecie oraz fasadowość i powierzchowność w relacjach międzyludzkich. Symbolem powyższych tendencji są nowe technologie, które wprowadzają niekiedy w nasze życie schematyzm i pochłaniają coraz więcej czasu. Uzależnienia od smartfona i Internetu sprawiają, że przestajemy żyć własnym życiem, lecz większość czasu spędzamy w wirtualnej rzeczywistości.

Zwykło przyjmować się, że literatura piękna może być zbyt trudna dla dzieci. W wyniku takiego rozumowania powstał pewien kanon literatury, jakby zarezerwowanej dla przedszkola i edukacji wczesnoszkolnej. Proza Olgi Tokarczuk jest z jednej strony przeznaczona dla wymagającego, dobrze wyedukowanego czytelnika. Z drugiej strony jest ona przesycona głęboką uczuciowością, operuje także bogatymi skojarzeniami oraz odwołuje się do uniwersalnych wartości i przeżyć. Proza ta posiada w sobie pokłady ogromnego potencjału, z którego może czerpać edukacja, także ta plastyczna. W edukacji elementarnej korelacja międzyprzedmiotowa ma istotne miejsce i pozwala dzieciom przyswajać treści nauczania w sposób wielowymiarowy. Postulat takiej korelacji wysuwa między innymi Irena Wojnar w *Teorii wychowania estetycznego* (Wojnar, 1984).

Pomijając warstwę semantyczną tekstów Tokarczuk, a także odwoływanie się do nauki, filozofii i szeroko pojmowanej wiedzy zawartej w jej książkach, można wyodrębnić z nich także głębokie pokłady wartości

ogólnoludzkich, jak i innych odwołań do wspomnianej wcześniej koncepcji zrównoważonego rozwoju. Proza ta odwołuje się do takich uczuć i przeżyć jak: przyjaźń, miłość oraz relacje między ludźmi a zwierzętami. Treści te występują w większości utworów Olgi Tokarczuk i uważa się, że są one przedstawione w sposób umożliwiający ich odbiór przez każdego czytelnika. Te właśnie motywy można uznać za punkt wyjścia do inspiracji w edukacji plastycznej.

Pomiędzy słowem a obrazem

Przenikanie się sztuk pięknych i literatury jest obecne w kulturze od wieków. Jest ono stare jak historia pisma, która zresztą wywodzi się od zapisu obrazowego. W zasadzie argument ten można poprzeć nawet cofając się do okresu prehistorycznego. W jaskiniach w Lascaux, Altamirze, Chauvet w okresie prehistorycznym człowiek, nie znając jeszcze ani pisma ani alfabetu, z wielkim zacięciem artystycznym przedstawiał swoje opowieści o zwierzętach, myśliwych i polowaniach w formie obrazów i rysunków naskalnych. Literatura przedmiotu opisuje te zagadnienia szeroko (Ałpatow, 1982; Porębski, 1987). W pewnym sensie historia ludzkości zatacza na ich przykładzie krąg. Przekaz obrazowy prezentuje bowiem współczesny komiks, który – choć początkowo nie cieszył się zbytnim uznaniem krytyków literatury – stopniowo zaczyna zajmować coraz istotniejsze miejsce w kulturze. W literaturze przedmiotu zagadnienie to jest opisane w książce *Sztuka komiksu. Próba definicji nowego gatunku artystycznego* (Toeplitz, 1985). Przykładem wysoko rozwiniętego kraju, którego mieszkańcy bardzo sobie cenią komiks – zarówno jako dzieło plastyczne, jak i formę przekazu literackiego – jest Japonia.

Obecność obrazu i tekstu, oraz ich wzajemne dopełnienie i przenikanie w późniejszym okresie starożytnym widoczne jest chyba najdobitniej

w sztuce Starożytnego Egiptu. Święte pismo hieroglificzne, które samo w sobie stanowi specyficzną kombinację piktogramów, symboli i znaków abstrakcyjnych jest dopełniane obrazem, reliefem oraz rzeźbą i płasko-rzeźbą z wizerunkami opisywanych bóstw, faraonów a także innych postaci i elementów dopełniających opowieść o władcach i bogach Egiptu (Ałpatow, 1982).

W okresie średniowiecza obraz i tekst także wzajemnie się przenikają. Koncepcja „Biblii dla ubogich”, stworzona na potrzeby niepiśmiennych wyznawców chrześcijaństwa, unaocznia potrzebę przedstawiania w formie obrazów, rzeźb i płaskorzeźb historii zbawienia, scen z Biblii, a zwłaszcza z ewangelii, oraz innych doktryn chrześcijańskich. Nie sposób pominąć tutaj również przykładu iluminatorstwa obecnego w ręcznie pisanych księgach. Choć z pewnością musimy przyznać, że księgi te były przeznaczone nie dla ludzi niepiśmiennych, lecz dla wąskiego grona osób umiających pisać i czytać, także one wypełnione były ilustracjami zdobnymi w różnorodne motywy wizualne literami oraz innego typu ornamentami (Estreier, 1988).

Także w późniejszych wiekach w większości przypadków ilustracja, szata graficzna, pięknie zaprojektowana okładka obecne są w książce. Niektóre ilustracje zdają się być tak ikoniczne, że obecnie trudno wyobrazić sobie ich brak w pewnych dziełach literackich. Warto przytoczyć w tym miejscu dwa przykłady. Pierwszym z nich są ilustracje i szata graficzna do książki Charlesa Ludwige’a Dogstona, ukrywającego się pod pseudonimem Lewis Carrol, pod tytułem *Alicja w krainie czarów* (Lewis, 1865) oraz *Alicja po drugiej stronie lustra* (Lewis, 1871). Zawarte w niej ilustracje autorstwa Johna Tenniela tak zakorzeniły się w świadomości czytelników, że obecnie wszelkie próby użycia innych – choć często ciekawych artystycznie – ilustracji do tych książek uważa się za nieposiadające tak wielkiej siły przebiccia do świadomości czytelnika. Widać to także w ekranizacjach powyższych utworów – czy to animowanych, czy z udziałem aktorów. Były one wielokrotnie ekranizowane. Postacie z tych ekranizacji mają zawsze wspólne

cechy w swoich książkowych odpowiednikach. Charakterystycznym jest to, że autorzy scenografii i kostiumów tych filmów zawsze bezpośrednio nawiązywali do ilustracji Tenniela.

Podobnie przedstawia się sytuacja z ilustracjami do książki *Mały Książę* Antoine de Saint Exupéry'ego (2022), która w dodatku była ilustrowana przez samego autora. Choć pisarz ten nie posiadał wykształcenia artystycznego, jego ilustracje posiadają swój charakterystyczny i niepowtarzalny wyraz. Jest to – co prawda specyficzny – przykład, gdyż bardzo rzadko poeta czy pisarz równocześnie ilustruje swoje utwory, lecz rozpoznawalność ilustracji Saint- Exupéry'ego jest chyba jednym z najlepszych przykładów takich działań.

Przytaczane powyżej przykłady ilustracji książkowej dowodzą, że słowo pisane pobudza wyobraźnię plastyczną i skłania ją do stworzenia wizualnego zmaterializowania zawartych w tekście obrazów. Podejście do ilustracji w książkach reprezentujących literaturę piękną ma swoich zwolenników i przeciwników. Czym innym są ilustracje, wykresy, dokumentacja fotograficzna w książkach naukowych. Takie materiały wizualne stanowią bowiem jej dopełnienie, zobrazowanie tez naukowych czy też odniesienie do faktów historycznych. Zagadnienie ilustracji i zdjęć w podręcznikach oraz innych publikacjach o charakterze edukacyjnym również nie budzi niczyich zastrzeżeń. Co do grafik w książkach dla dzieci – są one w większości przypadków ich nieodłącznym towarzyszem.

Skąd zatem pojawiają się kontrowersje wobec ilustracji do literatury pięknej? Wydaje się, że najczęściej przytaczanym argumentem jest ten, iż powodują one próbę narzucenia pewnej wizji, wyglądu opisywanych postaci i przedmiotów. Analogiczna wydaje się sytuacja, kiedy obejrzymy film, a następnie przeczytamy książkę, która została zekranizowana. Dla osób wrażliwych jest to pewien dyskomfort, gdyż postacie i cała sceneria filmu może narzucać wyobrażenia konstruowane w umyśle podczas lektury dzieła literackiego. Tym bardziej odwrotnie – osoby, które najpierw

przeczytały książkę, a następnie obejrzały film zekranizowany na jej podstawie często komunikują swoje rozczarowanie zwłaszcza obsadą poszczególnych aktorów, którzy – ich zdaniem – nie pasują do opisanej w książce postaci lub innych elementów scenografii wykonanych w oparciu o tekst.

Inspiracje literackie w edukacji plastycznej

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania, warto odnieść się do zagadnienia zastosowania inspiracji literackich w edukacji plastycznej na etapie przedszkolnym i wczesnoszkolnym. Należy zwrócić uwagę, że na tak wczesnym etapie edukacyjnym tworzenie obrazu plastycznego przez dzieci stanowi ich podstawową formę prezentowania emocji, a także opisywania przeżyć, uczuć i wyobrażeń. Zagadnienie to jest opisane w literaturze przedmiotu *O sztuce i wychowaniu estetycznym* (Szuman, 1969).

Rysunki dzieci są również bardzo wartościowym materiałem dostarczającym pedagogom i psychologom dziecięcym cennych informacji na temat ich problemów, przeżyć czy też – ogólnie rzecz biorąc – prawidłowego rozwoju lub też zakłóceń w tym obszarze (Poppek, 1978). Niektóre prace plastyczne dzieci mogą także zapobiec wielu nieszczęściom, patologiom i innym zagrożeniom czyhającym na nie w ich rodzinnych domach. Doświadczony psycholog na podstawie niektórych rysunków dziecka we wczesnym okresie przedszkolnym lub wczesnoszkolnym jest w stanie rozpoznać takie zagrożenia, jak przemoc domowa czy wykorzystywanie seksualne dzieci. Jest on także szeroko stosowany w psychoterapii (Oster, Gould, 2004). To, co na późniejszych etapach edukacyjnych może być wyrażone w formie wypracowania, eseju lub nawet dyskusji czy wypowiedzi ustnej, dziecko we wczesnych etapach edukacyjnych może wyrazić przede wszystkim przez prace plastyczne. W oparciu o rysunek postaci ludzkiej

Bolesław Hornowski przeprowadził badania nad rozwojem psychicznym dzieci i młodzieży (Hornowski, 1982).

Czytanie dzieciom tekstów literackich jest codzienną praktyką zajęć w przedszkolu i w klasach I–III. Daje to też możliwość tworzenia przez dzieci różnorodnych prac plastycznych, będących ich ilustracjami i wyobrażeniami do usłyszanych tekstów. Takie zajęcia mają także duże walory poznawcze, gdyż dziecko dzięki nim poznaje świat, próbuje go opisywać poprzez swoje ilustracje. Dodatkowo dzieci ćwiczą pamięć wzrokową, kiedy ilustrują obserwowane wcześniej przedmioty, postacie i zjawiska. Zwłaszcza na etapie przedszkolnym i w młodszych klasach edukacji wczesnoszkolnej jest to cenne narzędzie nauki otaczającego dzieci świata, co opisuje literatura przedmiotu: *Edukacja przez sztukę: o edukacyjnych wartościach artystycznej twórczości dziecka* (Krauze-Sikorska, 2006). Ponadto nie sposób pominąć aspektu estetycznego pracy plastycznej dziecka. Zestawienia kolorów i form, pojawiające się w pracach plastycznych dzieci, odzwierciedlają ich bogate przeżycia i chęć poznawania rzeczywistości. Ciekawość poznawcza przedszkolaka i ucznia w okresie wczesnoszkolnym wyrażana jest dobitnie w formie plastycznej. Zagadnienie to odzwierciedla literatura przedmiotu: *Barwy i psychika: percepcja, ekspresja, projekcja* (Popek, 1999).

Teksty bajek odczytywane dzieciom przez nauczycieli są dobrane według pewnych zasad. Należy zwrócić uwagę, że nie są one zbyt długie, gdyż na tych etapach edukacyjnych większość dzieci nie jest w stanie skoncentrować się i skupić przez dłuższy czas na jednym zagadnieniu. Często po etapie czytania uczniowie podejmują aktywność plastyczną lub inne formy aktywności, takie jak: zabawa, śpiew czy zajęcia ruchowe.

Od klasy czwartej szkoły podstawowej uczniowie przechodzą w tryb pracy lekcji trwającej czterdzieści pięć minut. Dzieci stykają się też z nowymi nauczycielami. Do klasy trzeciej szkoły podstawowej nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej lub zespół takich nauczycieli prowadzi wszystkie zajęcia

edukacyjne oraz pełni funkcję wychowawcy. W związku z tym, w klasach od pierwszej do trzeciej nauczyciel w pewnych odstępach czasu zmienia rodzaj aktywności swoich podopiecznych. W klasie trzeciej, w celu lepszego przystosowania dzieci do przejścia do klasy czwartej, nauczyciele dostosowują poszczególne rodzaje edukacji do interwałów czasowych, zbliżonych do trwającej czterdzieści pięć minut lekcji.

Bibliografia

- Ałpatow, M. (1982). *Historia sztuki tom I*, Wydawnictwo Arkady.
- Borys, T. (2010). Dekada edukacji dla zrównoważonego rozwoju – polskie wyzwania. *Problemy Ekorozwoju*, 5(1), 59–70.
- Borys, T. (red.). (2006). *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*. Ekonomia i Środowisko.
- Estreicher, K. (1988). *Historia sztuki w zarysie*, PWN.
- Hornowski, B. (1982). *Badania nad rozwojem psychicznym dzieci i młodzieży na podstawie rysunku postaci ludzkiej*. Zakład Narodowy Ossolińskich.
- Krauze-Sikorska, H. (2006). *Edukacja przez sztukę: o edukacyjnych wartościach artystycznej twórczości dziecka*. Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Lewis, C. (1871). *Alicja w krainie czarów*. Macmillan and Co.
- Lewis, C. (1865). *Alicja w krainie czarów*. Macmillan and Co.
- Oster, G., Gould, P. (2004). *Rysunek w psychoterapii*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Saint de Exupery, A. (1992). *Mały księżę*. PAX.
- Popek, S. (1999). *Barwy i psychika: percepcja, ekspresja, projekcja*. Wydawnictwo UMCS.
- Popek, S. (1978). *Analiza psychologiczna twórczości plastycznej dzieci i młodzieży*. Warszawa.
- Porębski, M. (1987). *Historia sztuki w zarysie tom I*. Wydawnictwo Arkady.
- Reed, H. (1973). *Wychowanie przez sztukę*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Szuman, S. (1969). *O sztuce i wychowaniu estetycznym*. Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych.
- Toeplitz, K. T. (1985). *Sztuka komiksu. Próba definicji nowego gatunku artystycznego*. Czytelnik.
- Tokarczuk, O. (2022). *Księgi Jakubowe*. Wydawnictwo Literackie.
- Tokarczuk, O. (2021). *Empuzjon*. Wydawnictwo Literackie.
- Tokarczuk, O. (2020). *Czuły narrator*. Wydawnictwo Literackie.
- Tokarczuk, O. (2018a). *Opowiadania bizarne*. Wydawnictwo Literackie.

Tokarczuk, O. (2018b). *Prawiek i inne czasy*. Wydawnictwo Literackie.

Tokarczuk, O. (2015). *Prowadź swój pług przez dolinę kości*. Wydawnictwo Literackie.

Tokarczuk, O. (2008). *Bieguni*. Wydawnictwo Literackie.

Wojnar, I. (1984). *Teoria wychowania estetycznego*. PWN.